

Catharina Hällström

Från upplevelse till tanke 2

Ellen Keys ungdomsperiod

Ellen Key-sällskapet 2007

*Omslagsbilden: Ellen Key som 25-åring.
Bild 3-5 ur Ellen Keys Stiftelse Strands arkiv med Hedda Jansson som reproansvarig på
uppdrag av Stiftelsen.*

Catharina Hällström

**Från upplevelse till
tanke 2**

Ellen Keys ungdomsperiod

Ellen Key-sällskapet 2008

Från upplevelse till tanke 2

Ellen Keys ungdomsperiod

Inledning

Ellen Keys barndomsperiod skildras i Ellen Key-sällskapets årsskrift 2006.¹ Föreliggande text presenterar Ellen Keys ungdomstid, en livsutveckling från ung flicka till mogen yngre kvinna. Skrifterna om barn- och ungdomsperioderna kommer slutligen att relateras till *Barnets århundrade* i Sällskapets årsskrift 2009, då Ellen Keys livserfarenhet under barn- och ungdomen haft mycket stor betydelse för den visionära reformpedagogiska filosofi som senare uttrycks i essäsamlingen. I likhet med presentationen av Ellen Keys barndom inflikas idéhistoriska perspektiv i texten men till skillnad från föregående skrift, vilken presenterade Ellen Keys barndom under olika temarubriker, skildras ungdomsperioden främst kronologiskt. Sammanhanget runt Ellen Key avseende föräldrar och syskon, Hultins på Kallernäs, morföräldrarna på Björnö, kusinerna på Helgerum, Sundsholm med omgivning osv har ju redan beskrivits utförligt. Således kommer föreliggande ”berättelse” att skildra en ung människas väg till mognad i en redan känd miljö. Ändock gör vi ett kort återblickande besök hos familjen Key på Sundsholm innan vi träffar den blivande tonåringen Ellen.

Mörker och ljus

Under barndomen utvecklades Ellen till en kärlekslängtande liten flicka då hon sällan visades ömhet av vare sig fadern Emil eller modern Sophie. Fysisk kontakt mellan föräldrar och barn förekom inte överhuvudtaget på Sundsholm. Under barnen Keys uppväxt kunde: ”Hemlivet i familjen (kan) lämpligast betecknas som kallt” som Ellens gode vän Harald Schiller uttrycker det i sin personskildring av Ellen Key.² När Ellen senare såg tillbaka på moderns uttryckliga känslökyla under framförallt barndomsperioden fann hon en tänkbar förklaring i att Sophie inte velat överföra smitta genom att vara fysiskt nära barnen. Sophie var, vilket också framgår i skriften om Ellens barndom, ofta sjuk under stor del av syskonen Keys uppväxt.³

Ellen kanaliserade istället sina ömhetsbehov på syskonskaran som alla

fem betraktade och behandlade Ellen som deras ”älskling”. Barnen Key var livliga, temperamentsfulla, hätska och envisa, Ellen var inget undantag. Den av de sex barnen som ägde ”största noblesse”, enligt Schiller, var den näst äldsta dottern Ada. Hon var också den som tog hand om fadern Emil under dennes tunga ålderdom, och tillägnas därför del II och del III av Ellen Keys *Minnen av och om Emil Key*. Bägge delar inleds med Ellens ord:

Denna del ägnas min älskade syster ADA som först ensam, sedan samman med sin make, var den ömma vårdarinnan av vår fars ålderdom.

Syskonskarans ”älskling” fick ofta gå emellan de livliga barnen och skipa rättvisa. Såsom också nämns i skriften om Ellens barndom blev hon som en slags ställföreträdande mor för de temperamentsfulla barnen, ofta för att skona såväl föräldrar som syskon från varandra. Barnens bråk, stoj och misstag framkallade ständigt föräldrarnas vrede med påföljande aga (främst sönerns), en maktutövning som Ellen lidelsefullt avskydde livet igenom. Utifrån starka empiriska upplevelser skriver Ellen i *Barnets århundrade*:

Hvilken sjudande bitterhet och hämndlust, hvilken hundiskt krypande inställsamhet framkallar ej kroppsagan! Den gör den fege mer feg, den trotsige mer trotsig, den hårde mer hård.⁴

Schiller ger också en insiktsfull skildring av kampen mellan föräldrarna och de uppväxande barnen i hemmet:

Att på denna stilla lantgård utkämpades en tyst men oavlatlig strid mellan starka viljor, där de äldres dikterades av gammelmådiga principer i fråga om barnuppfostran, och de yngres av viljan att vara unga, fria och sig själva.⁵

Förhållandet mellan döttrarna och föräldrarna förbättrades emellertid allteftersom de växte upp. Dock gällde detta ej umgänget med sönerna. Äldste sonen Emil dog vid Falklandsöarna i samband med en olycka på en valfångare, Carl bosatte sig i Australien efter en period som sjöman. Vare sig Emil eller Carl hade någon som helst kontakt med föräldrarna

efter avresan från Sverige, vilket Sophie sörjde djupt under sin ålderdom. Inte heller till den yngsta sonen Mac blev förhållandet varmare. Tiden läker uppenbarligen *inte* alla sår när fruktan och straff pågått under en sådan lång tid och så genomgripande som det gjorde för de tre pojarna Key under deras uppväxt.

Trots det dagligen pågående dramat i hemmet såg Ellen ändå sin barn- och ungdomstid i ett ljus skimmer. Hon hade sina syskon, sin bästa vän Lisa Hultin, Lisas familj på Kallernäs och inte minst sin hembygd med naturupplevelser och frihet utan begränsande väggar och övervakande vuxenögon. I Ellens texter lyfts ständigt Tjustbygdens betydelse fram för själens och kroppens återhämtning och "kraftintryck". När Ellen vid 67 års ålder beskriver landskapet Småland i *Svenska Turistföreningens årsskrift 1916* uttrycker hon sig känslösamt enligt följande:

Just det mångskiftande hos den småländska landskapsbilden i allmänhet är det som utmärker allra mest Tjust, där knappast en socken finnes utan någon säregen fägring och där kusten ger utblickar av utomordentlig skönhet. Men hunnen hit vill jag helst tystna. Ty här är min hembygd; här är barndoms som ungdomsminnenens helgedom. Här är den del av Sverige, där till och med ljunger och stenar bleve mig kärare än alla den övriga världens härligheter. Här är *en* plats, dit jag aldrig kunnat återkomma för att ej slita förbandet från aldrig läkta sår, sår så djupa att man av sådana kan förblöda.⁶

Med tiden började såväl Sophie som Emil alltmer att uppskatta Ellens moraliska sinnelag, receptiva förmåga och intellektuella begåvning. Föräldrarnas rigorösa fostranssyn förändrades när hon blev äldre och lättnader vad gällde förhållningssätt och regler infördes. Och nu kan vi, efter denna korta återblick, åter träffa Ellen där vi sist lämnade henne – i gavelrummet på vinden med en bok i famnen, då och då blickande ut genom fönstret på den knotiga vackra eken som växte tätt intill boningshuset på Sundsholm.

Sundsholms herrgård idag. Grafik av konstnären Erling Johansson, Gladhammar.

”Avstängd helgedom”

Idag anses det viktigt för en tonåring att ha ett eget rum, men så allmänt accepterat var det inte på 1860-talet. Det var modern som såg till att Ellen vid tolv års ålder fick ett eget litet rum i vilket hon kunde dra sig tillbaka från den livliga syskonskaran. Rummet inreddes i blått och Ellen fick sätta in de egna böckerna i den egna bokhyllan och möblera med möbler hon fått som gåvor av farfadern och morfadern.⁷ Dessa möbler följde sedan med Ellen genom livet för att slutligen hamna på Strand, där de står ännu idag.

I rummet fick Ellen vara för sig själv och ordna allt efter sin egen vilja. Gavelrummet innebar en ny frihet för Ellen att ostört kunna läsa, skriva, drömma och fantisera. Ellen var inåtvänd till sin natur, försjönk ofta i sig själv, och hade inget större behov av lekkamrater och aktivt socialt umgänge. Hon var därför mycket noggrann med vilka personer som fick komma in och hur de skulle uppföra under besöket. Detta medförde att Ellens rum oftast uppfattades som en ”avstängd helgedom” bland såväl syskon som kamrater.⁸ Inom Keyforskningen råder enighet om betydelsen av det egna rummet för såväl Ellens psykiska känsloutveckling och intellektuella bildningsgång som hennes tankar avseende individens rätt

till avskildhet och kontemplation. Fyrtio år senare skriver hon också följdriktigt i *Barnets århundrade*:

Att ej låta barnet vara i fred, detta är den nuvarande uppfostrans största brott./.../Barnet har sin egen oändliga värld att finna sig tillrätta i, att eröfra, att drömma sig kvar i.⁹

Ingela Bendt uttrycker ännu en möjlig aspekt av rummets mening för Ellen:

Minnet av det lilla gavelrummet bar hon med sig livet ut. I symbolisk mening hade hon fått med sig ett eget inre rum, ett integritetsrum.¹⁰

Ellens rum kan sålunda uppfattas som en slags "arena" för utveckling av identitet och hade sannolikt en både konkret och upplevelsemässig betydelse för henne. Konkret genom dess avskildhet i fysisk bemärkelse samt att Ellen själv avgjorde rummets estetiska "välordning". Existentiellt genom att rummet erbjöd den tid och frid som möjliggjorde såväl "själens andliga tillväxt" som en utveckling från näst intill asocialt inåtvänd till att så småningom få kraft att vända sig utåt till blivande "förkunnare". Ellen fostrade således sig själv från en "närande ensamhet till samhällsverksamhet och människomedkänsla".⁶ Utan det lilla gavelrummet hade förmodligen denna personlighetsutveckling tagit en annan vändning. Ellen bodde i sitt gavelrum fram till fyrtio års ålder, varje dag fram till nittonårsåldern, därefter främst under långa sommarperioder som en följd av familjens vistelser i Stockholm och senare försäljning av Sundsholm.

Medveten bildningsgång

Understödd av modern fick Ellen i femtonårsåldern också "fri tillgång till föräldrarnas välförsedda bibliotek".¹² Den under barndomen så hårda, psykologiska och näst intill ointresserade Sophie, började alltmer förstå och bejaka äldsta dotterns behov av såväl ensamhet som fantasinärande och bildande litteratur. Claudia Lindén, som belyst Ellen Key och Keys författarskap ur ett genusteoretiskt perspektiv, lyfter fram moderns betydelse för Ellens intellektuella utveckling till skillnad från tidigare Keyforskare vilka tämligen ensidigt betonat faderns Emils påverkan. Lindén menar att det var Sophie som

försåg Key med böcker av kvinnliga författare och på tvärs mot konventionen uppmuntrade sin dotters bildningsgång, och stöttade henne när hon skulle bli självförsörjande.¹³

Ellen och mamma Sophie Posse 1865.

När Ellen var 13 år gav Sophie sin dotter *Amtmandens døtre* av Camilla Collet, en bok som starkt inverkade på Ellens senare tankar om kärlek, erotisk idealism¹⁴ och äktenskap. Sophie tillhandahöll också romaner av Miss Mullock, en författarinna som skrev om könens polaritet, om kärleken mellan likställda parter ”som metafysisk makt i stånd att omforma hela tillvaron”¹⁵, om att undervisning, vård och uppfostran var yrkesområden som bäst lämpade sig för kvinnan. Dessa tankar påverkar Ellen under tonårsperioden och omformas sedan i Ellens språkdräkt till egna ideala, visionära texter om ”kvinnofrågan”, uppfostran och pedagogik, inte minst i *Barnets århundrade*. Gurli Linder, barnbokskritiker i *Dagens Nyheter* 1900-1933, och med vilken Ellen stundtals brevväxlade, intervjuade Ellen om hennes ungdomsläsning inför författandet av *Våra barns nöjesläsning*.¹⁶ Ellen berättade följande om såväl Colletts som Mullocks betydelse för henne:

Vid tretton års ålder fick jag *Amtmandens dötter* av Camilla Collett. Det intryck denna bok gjorde var från början mycket starkt, och det fördjupades genom ständig omläsning. Samtidigt läste jag Ch. Brontës och Miss Mullocks ypperliga böcker (John Halifax, Agatha's husband, A life for a life m. fl.).¹⁷

Förutom ovannämnda författare läste Ellen under de yngre tonåren utländska och svenska klassiker, reseskildringar och lyrik, historiska, filosofiska och teologiska verk. Bibeln studerade hon som "roligbok", likaså psalmboken. Katekesen däremot lästes så motsträvt att hon, som hon berättade, "kunde mina katekesläxor sämst av alla".¹⁸ Litteratur och läsning fick, som torde ha framgått i skriften om Ellens barndom, en central och vital betydelse för den uppväxande flickan. Men där många tidigare Keyforskare uppfattat Ellens läsning under ungdomsperioden som verklighetsflykt omdefinierar Lindén det till Ellens bildningsgång. Jag ansluter mig till denna tanke och benämner därmed också Ellens systematiska och näst intill rationella läsning under barn- och ungdomen som medveten bildningsgång.

Den fria tillgången till föräldrarnas bibliotek måste ha varit fantastisk för Ellen och mycket ovanlig för en ung flicka på 1860-talet. "Tillgången till ett hembibliotek för att dåtidens kvinnor skulle kunna skaffa sig bildning skall inte underskattas" framhåller Lindén i *Ellen Key som Feminist*.¹⁹ Ellen beskriver själv biblioteksrummet på följande sätt: Biblioteket

var ett helt rum på Sundsholm från golv till tak fyllt av böcker – mest den yppersta världslitteraturen, historia, teologi och filosofi.²⁰

Såsom nämns i skriften om Ellens barndom umgicks familjerna Key och Hultin i stort sett dagligen, vardag som helgdag. Förutom att Ellen ofta träffade Lisa sprang hon över med tidningar och brev till Kallernäs. Lisas mor Constance, var en mycket beläst kvinna och "hade en levande litteraturkännedom, något som tycks ha gjort intryck på den unga Ellen Key" skriver Ronny Ambjörnsson.²¹ Utöver det stora biblioteket på Sundsholm fick Ellen sålunda även kunskap om och insikt i verk av Goethe, Rousseau, Schiller mm av Lisas mor. Constance skrev också barnböcker som fascinerade Ellen. Emellertid uttalade Ellen att hon mottog "alla sina livsavgörande intryck av läsning i barnåren från de vuxnas böcker" (min kursivering),²² det vill säga Ellen var tidigt och förblev sedan en ivrig

motståndare till adapterade texter för barn.

Allteftersom Sophie uppfattade Ellens olust inför praktiska göromål såsom handarbete och matlagning, lämnades hon ifred för egen förkovran inom skilda ämnen utan begränsningar. Den enda restriktion som uttalades avseende Ellens läsning var förbudet ”att läsa vid eldsken för ögonens skull; förbud dem man gjorde väl i att överträda” som Ellen själv uttrycker det.²³ Ellen ger Louise Nyström Hamilton en minnesbild från ett tillfälle då hon utan att ångra sig överträdde föräldrarnas förbud. Det var när hon var sexton år och läste Goethes dikt ”Herman och Dorothea”. För att fånga den sist dagern hade Ellen

fallit ner på knä vid fönstret och rörde sig ej ur fläcken, då det mörknade, sträckte endast ut handen mot ljuset, tände det och läste vidare på knä i ett andedrag hela dikten.²⁴

Ambjörnsson har i uppsatsen ”Ellen Keys första krets” också beskrivit Ellens extensiva läsning:

Hon läste oerhört aktivt, nästan intensivt, var öppen för alla intryck som hon mottog och som hon kämpade med, bearbetade, förkastade, eller gjorde till sina.²⁵

Under denna bildningsgång förde Ellen anteckningar som senare samlades i så kallade ”Tankeböcker”, reflektioner om de texter hon läste och de tankar litteraturen väckte i relation till såväl Ellen själv som till andra författare. Enligt Axel Forsström kan tankeböckerna ses som en slags ”förskola” för Ellens framtida verksamhet som litteraturkritiker och essäist.²¹ Lindén menar att Ellen från ungdomstidens läsning alltmer såg litteraturen som ett slags verktyg för teoretisk reflektion, som källa till ny kunskap och som upphovet till nya tankar.²⁷ Innan Ellen skrev sina anteckningar och tankeböcker förde hon dagbok. Dock skildrade dagböckerna främst hennes ”privata jag”, en form av självanalys som hon senare tar avstånd ifrån:

Dagböcker (som jag förr förde) äro verkliga narcissi-källor der människan dådlös stannar i beskådande och bespegling och beundran och analysering af sitt eget jag, sitt märkvärdiga väsen.²⁸

Ellen Key 1867.

Fri studiegång och blivande pedagog

Inkluderat den ovan beskrivna litterata bildningen fick Ellen en mycket fri studiegång. I sexårsåldern hade Ellen en tysk lärarinna och i fjortonårsåldern en fransk. Engelska lärde hon sig med hjälp av Sophie, genom att läsa engelsk litteratur och under den tid hon konfirmationsläste i Stockholm. "Utan jäkt och examensläsning fick hon idka sina studier" som Ann-Margret Holmgren uttrycker det när hon skriver om Ellens tidiga studieperiod hemma på Sundsholm. Holmgren fortsätter:

Med den torra grammatiken blev hon däremot aldrig förtrolig. Kärast henne var historieläsningen. Genom den fick hon inblick i människolivet, som förblivit hennes djupaste intresse.²⁹

Mia Leche Löfgren menar att vad barnen Key inte fick avseende personlig uppmärksamhet, ömhet och omsorg från föräldrarna kompensades till viss del genom att de tillhandahöll en könsneutral påkostad utbildning i form av informatorer, guvernanter och bonner i hemmet.³⁰ Sophie förstod Ellens begåvning och såg hennes studieambition inom de psykologiska, pedagogiska, filosofiska och estetiska ämnesområdena. Hon uppmanade därför Ellen att resa till Stockholm och ta studenten, en radikal

tanke vid denna tid ”då det var först i mitten av 1860-talet kvinnorna fingo rätt till studentexamen”.³¹ Men Ellen vägrade. Med liv och lust ordnade hon istället undervisning i engelska för systemn Ada, i historia och litteraturhistoria för systemn Hedda och systemns kamrat Ada Rydström samt en ”söndagsskola” för barn på Sundsholm.³² I ett brev från Ellen till systemn Ada framkommer hur Ellen redan då funderar kring pedagogiska frågor:

Engelskan skall jag läsa in med fart, respekt skall det vara med i spelet, en riktig tyrann skall jag bli. Å nej, var icke ängslig – det skall nog bli så bra. Jag är för gammal och förständig att fordra respekt och du för gammal och förständig att göra emot – eller hur.³³

Under Ellens undervisning av såväl syskon som Sundsholms barn och ungdomar i ”söndagsskolan” väcktes hennes stora intresse för frågor kring uppfostran, undervisning och folkbildning, frågor vilka utvecklades till ett livslångt engagemang.

Först under vinterhalvåret mellan 1868-1872 deltog Ellen i sin första och enda formella undervisning när hon var elev vid Fröknarna Rossanders Lärokurs för Fruntimmer i Stockholm. Vid samma skola undervisade sedan Ellen i Skandinavien Geografi 1874.

”Pubertetskris”?

Under Ellens tidiga ungdomsperiod genomgick hon en personlighetsförändring med sinnesstämningar gränsande till depression. Liknande känslor skulle senare återkomma under Ellens vuxna liv, främst i samband med personliga kriser och omgivande politiska händelser. I Nyström Hamiltons levnadsteckning av, som hon uttrycker det ”*människan* Ellen Key, icke en studie av hennes litterära alster”³⁴, ingår en inlevelsefull skildring av Ellens känsloläge under tidig tonårsperiod. Nyström Hamiltons ”lifsbild” är intressant i så motto att den färdigställdes under hösten 1904, det vill säga när Ellen var knappt 55 år. Nyström Hamiltons text bygger till stor del på Ellens och hennes närståendes meddelanden, samtida brev samt, som hon skriver, ”mina iakttagelser under vår mångåriga vänskap”.³⁵ Nyström Hamiltons ”biografi” är således den enda större levnadsteckning som Ellen själv medverkat till och godkänt. Därmed utgör den ett mycket värdefullt bidrag till insikt i och kunskap om Ellens livsutveckling, från hennes tidigaste barndomsperiod till när hon befann sig i övre medelåldern vid bokens publicering.

Från att ha varit ett uppsluppet, ”skälmskt och kvickt” barn förändrades Ellens känsloläge under tonårsperiodens inledning.

Vid tolv till fjorton år var Ellen så tungsint öfver bristen på lifsharmoni, öfver att ”Gud ej fanns”, öfver att allt ”gick illa”, att Tegnér’s ”Mjeltsjukan” var den dikt, som då ljöd inom henne såsom uttryck för hennes egen själsstämning

skriver Nyström Hamilton.³⁶ Såsom framgår i citatet ovan ställde Ellen allt hårdare krav på sig själv och uppfattade ofta att ”allt gick illa”. Birgit Gerhardsson menar att Ellen sällan ansåg sig leva upp till de egna förväntningarna vilket medförde att hon valde bort det hon inte klarade av perfekt, exempelvis teckning, sång och pianospel.³⁷ Holmgren påtalar att Ellens mörka sinnesstämning berodde på ”hotande bröstlidande och en klen kropps-konstitution”,³⁸ Ulf Wittrock frågar sig om inte Ellens ”begravningsmin” under denna livsperiod hade sin förklaring i religiöst grubbleri och inte att hon genomgick en så kallad ”pubertetskris”.³⁹ Sannolikt bidrog många faktorer, inte minst en både blyg och blygsam natur, till Ellens känslor av existentiellt sökande och bristande självförtroende. Hon var missnöjd med sitt utseende, ansåg att hon blev allt fulare med fnasig hy och begynnande viktökning, det senare ett ständigt återkommande problem livet igenom.⁴⁰ Ellen fann exempelvis inget nöje i att delta vid de societetstillfällen vilka krävde klänningar som ”blottade hals och armar”.⁴¹

Så småningom uppfattade dock Ellen tillvaron lite ljusare. Hon gick inte runt ”med avmätt sätt och begravningsmin” i samma utsträckning. Hon skriver också i ett brev till systemn Ada: ”Min innerligaste önskan är att kunna vara solsken i hemmet” och att hon ”skall söka förvärva: ett gott glatt lynne”.⁴² ”Pubertetskrisen” verkade vara över även om hon ännu på sin artonårsdag bär på sorgliga känslor, som hon skriver till Ada.⁴³ Över hela Ellens ungdom låg också en rädsla för att hennes älskade Sundholm skulle försvinna ur familjens ägo. Ellen var tidigt medveten om att gården inte bar sig ekonomiskt. ”Barndomsparadiset var ett paradiset på villkor, kunde när som helst försvinna till följd av mekanismer man inte rädde över” skriver Ambjörnsson.⁴⁴ Sannolikt påverkade detta ständigt överhängande hot också Ellens oroliga och depressiva stämningsläge under ungdomstiden.

På väg mot en oberoende personlig livsåskådning

Under barnen Keys uppväxt på Sundsholm genomfördes varje söndag en slags gudstjänst i hemmet då familjen sällan for till närmaste kyrkan i Gladhammar. Emil läste högt ur H L Martensens predikningar, det sjöngs psalmer och barnen turades om att läsa Fader vår och Herrens välsignelse. Om barnen stakade sig vid dessa uppläsningar, eller vid de bordsböner som dagligen lästes till middagarna, blev de utan söndagarnas eftertraktade efter rätt. Förutom vid söndagarnas gudstjänster lästes bibeln varje dag. Nya Testamentet fascinerade Ellen: ”Jag lärde mig där älska Jesus med samma innerlighet som andra stora personligheter, om vilka jag läste”.⁴⁵ Katekesläsningen med tillhörande läxor, vilka aldrig förklarades, uppfattade dock Ellen som en plåga.

Sophie och Emil försökte således inplantera och fostra barnen till en trosvis religiositet formad av föräldrarnas religiösa syn och förhållningssätt. Men barnen, särskilt Ellen, påverkades även av den ”läsartro” som till en del omfattades av gårdsfolket på Sundsholm, exempelvis av gamle Sammel. Ellen minns när hon skulle hämta ved:

Där stod gamle, trosenfaldige Sammel och högg, och då språkade vi alltid religion. Han väntade världens ände och Jesu ankomst vilken stund som hälst – ja, just nu, då jag samlade veden! Och hur det nya Jerusalem såg ut visste han på pricken, han nästan såg det!⁴⁶

”Läsarna” var anhängare till skilda väckelserörelser. Folk samlades, ”läste” Bibeln och olika uppbyggelseböcker. Stor vikt lades vid den personliga omvändelsen och en omfattande lekmannaverksamhet. Svenska psalmer sjöngs inte, utan mötenas sång bestod av Zionsånger. Alla slags nöjen ansågs som synd. Ellen tog intryck!

Emil, som i praktiken uppfostrade barnen utifrån en sträng kristen syn, hade i teorin en frigjord inställning till religion. Han upplät därför ibland salen till lekmannapredikanten ”Blinde Hans”. Salen fylldes alltid till sista plats och bland åhörarna fanns den sökande Ellen. Läseriet fick ett stadig grepp om de boende på Sundsholm. Som nämnts ovan betraktades de flesta nöjen som syndfulla, exempelvis dans. I första delen av *Minnen* skriver Ellen: ”Majstång restes alltid även sedan ”läseriet” gjorde att allt fler av folket avhöllo sig från dansen”.⁴⁷

Vintern 1864-1865 vistades Ellen i Stockholm för att konfirmera sig. Samtidigt som hon konfirmationsläste var hon ”helpensionär i Åhlinka skolan

i Stockholm”.⁴⁸ Dr Rothlieb undervisade Ellen i kristendom men det var hos systrarna Karin och Mina Åhlin som hon ”blev kristen”. Ellen greps djupt av systrarnas äkta kristliga liv, skriver Holmgren och citerar Ellen:

med djupt allvar sökte jag även *leva* som kristen, ehuru under oavlåtliga strider med tankens, personlighetens och skönhetens krav.⁴⁹

Redan innan Ellen for till Stockholm hade hon dock kämpat med djupa religiösa grubblerier. Såsom torde ha framgått ovan älskade hon Jesus men ”sedan jag läst om Jesu lidande, och sedan jag sett en människa dö, som behöfde lefva – förnekade jag honom (Gud, min kommentar) och dyrkade endast naturen” skrev Ellen i ett brev till Nyström Hamilton.⁵⁰ Ellen upplevde dessutom ytterligare en tragisk händelse som starkt påverkade hennes väg från Gud till den personliga livstro hon så småningom, efter många års inre strider, kom att omfatta. Efter konfirmationen, när hon var sexton år, hade familjen Key släktbesök, bland andra kusinerna Rosenblad. I samband med att Ellen, Ada och flickorna Rosenblad skulle ta sig ett dopp utanför bryggan på Sundsholm drunknade de båda kusinerna. Hur kunde Gud låta detta ske? Och, utifrån kristen tro, hur kunde flickorna uppfylla villkoren för evig salighet när deras själstillstånd var i sådant uppror in i döden frågade sig Ellen. Under den traumatiska tiden efter kusinernas drunkningsolycka ”blev frågan om salighet och fördömmelse en livsfråga för Ellen” skriver Holmgren.⁵¹ Grubbel, oro och tvivel upptog Ellens tankar. I de tidigare nämnda Tankeböckerna uttrycks till del denna kamp.

Såsom framgår ovan gled dock Ellens religiösa grubbleri under tonårsperioden alltmer över från svartaste allvar till en ljusare syn på ”syndaånger och trosvärme”⁵² med en större tyngd på tankar kring människors gemensamma samvaro än på människors förhållande till Gud. Den 13 augusti 1868 fick dessutom Ellen en slags uppenbarelse. Hon kallade sedan denna dag för sin heliga dag:

Idag har liksom ur höjden en stämma talat till mig med hänförande kraft och glädje, nedslagit mitt gamla lif och befallt mig föra ett nytt helt nytt af sanning, godhet, skönhet, af tro hopp kärlek.⁵³

Ellen var på väg mot en oberoende personlig livsåskådning, men det skulle ta ytterligare trettio år innan hon öppet bröt mot kristendomen. Schiller

menar dock att Ellen utkämpade ”ännu in mot ålderdomen en oavlätlig strid mellan gammeldags tro och tvivel”.⁵⁴

”Lyckliggjord vid aderton år”

På Ellens artonårsdag kom Constance Hultin med sin harpa tidigt på morgonen och sjöng en sång till Ellens ära. Under dagen kom sedan de övriga i familjen Hultin samt vänner i Ellens ålder från närbelägna herrgårdar. Födelsedagssupén bestod av braxen och mannagrynsgröt. Under hela dagen ”var all vår glädje lössläppt och fri” skriver Ada Rydström som också deltog i firandet. Ellen själv berättar i ett brev till systemen Ada att efter supén gick hon och Lisa ut och beundrade månskenet:

I träden glänste rimfrosten som silverpärlor, himlen var höglå och jorden glänste silvervit. Det var bländande, just alldeles, stjärnorna glänste och vinkade.⁵⁵

I ”Torpedo under arken” ur *Tankebilder*⁵⁶ får vi veta mer om Ellens artonårstid:

Vid aderton år blev jag av min mor lyckliggjord med trenne böcker, på vilkas omslag jag läste: *Kjærlighedens Komedie*, Brand, Per Gynt./.../ Den vällust, med vilken jag läste och omläste *Kjærlighedens Komedie*, kan bäst skildras genom att omtala, huru – när jag strax efter blev illa sjuk – det befanns att jag omedvetet lärt dikten nästan utantill; att feberfantasierna fylldes av dess gestalter; att pulsarna tycktes mig slå med den Ibsenska versens rytm och att tillfrisknandet fördröjdes, emedan hjärnan icke fick ro för borrhendet av dessa vassa repliker.

Ibsens svar på Camilla Colletts ”kvinnliga klagan”, som Ellen uttrycker det, var uppdiktad fiktion vilket försatte den blivande unga kvinnan i uppror.

Men verkligheten överträffar ibland dikten. Vid aderton år ”lyckliggjorde” Sophie sin dotter med ytterligare läsning men denna gång hämtad från det verkliga livet. I första delen av *Minnen* skildrar Ellen romansen mellan skådespelerskan Emelie Höggquist och den unge Emil Key:

Hans hustru (Emils, min kommentar) ägde en liten brevpacke, vilken hon erhållit av sin fästman under förlovningsstiden och gömt som en relik, tills hon skänkte den till sin då 18-åriga dotter. Samtidigt berättade hon varför ett helt rum i vårt hem var fyllt av den praktmöbel, som prytt hörnkabinettet i Emelies Högquists våning i Pallinska huset vid hörnet av Fredsgatan och Gustav Adolfs Torg.⁵⁷

Med utgångspunkt från breven, Sophies berättelse och sin egen fantasi ger Ellen kärlekssagan ett eget gripande kapitel i *Minnen*. Den unge Emil var inledningsvis mycket förälskad i Emelie men förhållandet ”var ej ett sådant, som innerst motsvarade Emil Keys drömmar om vad kärleken borde vara: hemskapande och framtidsdanande”. Emelie var tio år äldre och hade redan barn och först i Emil fann hon den verkliga, äkta kärleken enligt Ellen. En rad olyckliga omständigheter medför att Emil inte kan avbryta relationen personligen, utan per brev låter Emil det framgå att han ”är uppriktigt ledsen vid kärleken och vid vår isynnerhet” samt att han ämnade ”köpa egendom och blifva jordbrukare”. När brevet når Emelie utomlands är hon döende i en svår magsjukdom. Emelie dör, Emil får vetskap per brev och sörjer djupt. Breven från Emil till Emelie bränns vid hennes död men han behåller dem som hon sänt till honom. Och det är dessa som Emil ger till Sophie under deras förlovningsstid och som Sophie sedan skänker till deras gemensamma ”då 18-åriga äldsta dotter”. När Ellen långt, långt senare sorterar faderns papper inför författandet av *Minnen* fann hon ett skrynkligt blad med raderna:

Jag hade älskat en kvinna, begråtit henne som död redan i livet men hennes död hade det oaktat berövat mig många glada stunder.⁵⁸

I *Minnen* berättar Ellen om faderns romans som om det vore en brevroman. Och, enligt Ola Stafseng präglades Ellens liv ofta ”av et svakt skille mellom *lest liv og levd liv*.”⁵⁹

Ellen Key omkring 1870.

Begynnande politisk bildningsgång

Från osedvanligt tidig ålder, skriver Holmgren, följde Ellen ”med brinnande hjärta politiska världshändelser sådana som Italiens och Polens frihetskrig”.⁵⁵ Ellen berättade också för Nyström Hamilton att hon ofta lyssnade på föräldrarnas politiska diskussioner i hemmet. Emil var en av Lantmannapartiets grundare och valdes in i riksdagen 1867, i Sophie hade han en upplyst, politiskt insatt och intresserad hustru. För att illustrera hur det ibland gick till på Sundholm beskriver Nyström Hamilton följande samt citerar Ellen:

Fru Key tyckte mycket om att läsa *Fäderneslandet*, som kom i postväskan till en republikanskt sinnad granne, /.../ Herr Key brukade skämta med att Fru Keys ståndpunkt egentligen överensstämde med *Fäderneslandet*. Ellen fortsätter: ”I våra dagar hade hon varit anarkist. Jag höll vanligen med mamma mot pappa, som var mera måttfull och inte fann tyrannmord lika samhällsgagnande som vi”. Man får här en god inblick i huru Ellen Keys frihetslidelse och hat mot samhällsförtrycket närdes av moderns radikalism.⁶¹

Forsström bygger vidare på Nyström Hamiltons uppfattning och ger också ett belysande exempel:

När riddarhuset i december 1865 offrade sina privilegier och röstade för ståndsriksdagens avskaffande, blev detta för Ellen Key en avgörande upplevelse. Meddelandet nådde henne och hennes mor på en bjudning, där alla de adliga fränderna beklagade händelsen och endast hon och modern var glada.⁶²

Men det hände också att Ellen delade åsikt med sin far, exempelvis i diskussionen om värnplikt. Sophie var emot allmän värnplikt till skillnad från Emil och Ellen. Emil stödde t o m Värnpliktens Vänner, men lyckades aldrig övertyga Sophie om värnpliktens nytta i fredsbevarande syfte. Ofta var diskussionerna livliga och intensiva. Forsström menar att Ellen fick en värdefull praktisk politisk fostran genom att först lyssna på, sedan

delta i de politiska samtalen i hemmet. Denna praktiskt politiska fostran fortsatte och fördjupades i och med att Ellen blev sin fars sekreterare under hans tid som riksdagsman i Stockholm.

Och här slutar ”berättelsen” om Ellens ungdomsperiod. Vid knappt nitton års ålder lämnade Ellen som ung vuxen kvinna Sundsholm. Hädanefter skulle hon endast bo ”i det kära lanthemmet” från vår till sena höst. 1868 flyttade Sophie, Ellen, Ada och Hedda till fadern Emil i Stockholm. Han hade då bott i hyrda rum under sitt första år som riksdagsman. Tillsammans bosatte familjen sig vid Norrström i Bondeska Palatsets vindsvåning. Huvudstaden kom att bli Ellens vistelseort under tre decennier, men hennes hemort blev den aldrig. Men det är en annan historia...

Kommentarer

- ¹ *Från upplevelse till tanke 1. Ellen Keys barndom.* Ellen Key-sällskapets årsskrift 2006
- ² Schiller (1932), sid 13
- ³ Leche-Löfgren (1930), se även not 1
- ⁴ Key (1900), sid 34
- ⁵ Schiller (1932), sid 18
- ⁶ Key (1916), sid 4
- ⁷ Ellens lilla vita skrivbord fick hon först på sextonsårsdagen av föräldrarna
- ⁸ Rydström (1919), sid 36
- ⁹ Key (1900), sid 4-5
- ¹⁰ Bendt (2000), sid 20
- ¹¹ Gerhardsson (2001), sid 19
- ¹² ibid, sid 18
- ¹³ Lindén (2002), sid 29
- ¹⁴ För en diskussion om och problematisering av begreppet ”erotisk idealism”, se Lindén (2001, 2002)
- ¹⁵ Ambjörnsson (1974), sid 45
- ¹⁶ Linders bok utkom 1902
- ¹⁷ Nyström Hamilton (1904), Kåreland (1977)
- ¹⁸ Nyström Hamilton (1904), sid 53
- ¹⁹ *Ellen Key som Feminist.* Ellen Key-sällskapets årsskrift 2001
- ²⁰ Key (1917), sid 21
- ²¹ Ambjörnsson (2004), sid 35
- ²² Holmgren (1924), sid 15
- ²³ Key (1918), sid 47
- ²⁴ Nyström Hamilton (1904), sid 37
- ²⁵ Ambjörnsson (2004), sid 23
- ²⁶ Forsström (1985)
- ²⁷ Lindén (2002)
- ²⁸ Tankbok VI, citerad ur Wittrock (1953), sid 39-40
- ²⁹ Holmgren (1924), sid 17
- ³⁰ Leche Löfgren (1930)
- ³¹ Key (1915), sid 374
- ³² Den innebörd av folkbildning som ”söndagsskolan” på Sundsholm kom att få diskuteras vidare i Ellen Key-sällskapets kommande årsskrift (2009)
- ³³ Rydström (1919), sid 28
- ³⁴ Nyström Hamilton (1904), sid 8
- ³⁵ ibid, sid 6
- ³⁶ ibid, sid 41
-

- ³⁷ Gerhardsson (2001)
³⁸ Holmgren (1924), sid 18
³⁹ Wittrock (1953), sid 26
⁴⁰ Gerhardsson (2001) samt personlig kommunikation med föreståndarinnan på Strand, Hedda Jansson, oktober 2007
⁴¹ Nyström Hamilton (1904)
⁴² Schiller (1932), sid 27
⁴³ ibid, sid 7
⁴⁴ Ambjörnsson (1974), sid 123
⁴⁵ Gerhardsson (2001), sid 22
⁴⁶ Key- Rasmussen i Ellen Key-sällskapets årsskrift 1985, sid 8
⁴⁷ Key (1915), sid 392
⁴⁸ Leche Löfgren (1930), sid 27
⁴⁹ Holmgren (1924), sid 19
⁵⁰ Nyström Hamilton (1904), sid 53
⁵¹ Holmgren 1924), sid 20
⁵² Wittrock (1953), sid 35
⁵³ Bendt (2000), sid 21
⁵⁴ Schiller (1932), sid 22
⁵⁵ ibid, sid 8
⁵⁶ Key (1898/1922), sid 69-70
⁵⁷ Key (1915), sid 284
⁵⁸ ibid, sid 305
⁵⁹ Stafseng (2001), sid 137
⁶⁰ Holmgren (1924), sid 17
⁶¹ Nyström Hamilton (1904), sid 20
⁶² Forsström (1985), sid 4

Referenser:

Ambjörnsson Ronny (1974) *Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*. Göteborgs universitet: Institutionen för idé- och lärdomshistoria

Ambjörnsson Ronny (2004) "Ellen Keys första krets" Ur: *De Nio. Litterär Kalender 2004. Ellen*. Stockholm: Norstedts Förlag

Bendt Ingela (2000) *Ett hem för själen. Ellen Keys Strand*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag AB

Forsström Axel (1985) *Ellen Key*. Tranås: Ellen Keys Stiftelse Strand

Gerhardsson Birgit (2001) "Ellen Key – från barn till tonåring" Ur: *Ellen Key 1849-1999 – en minnesbok*. Linköping: Förlaget Futurum

Holmgren Ann-Margret (1924) *Ellen Key. Människovännen*. Verdandi småskrifter 279. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Hällström Catharina (2006) *Från upplevelse till tanke 1. Ellen Keys barndom*. Ellen Key-sällskapets årsskrift 2006

Key Ellen (1900) *Barnets århundrade*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Key Ellen (1915-1917) *Minnen av och om Emil Key, del I- III*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Key Ellen (1916) "Småland" Ur: *Svenska Turistföreningens årsskrift 1916*

Key Ellen (1918) *Skönhet för alla*. Verdandis småskrifter 77. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Key Ellen (1898/1922) *Tankebilder*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Key-Rasmussen Hedda (1924/1985) *Två systrar vid aftonbrasan*. Ellen Key-sällskapets årsskrift 1985

Kåreland Lena (1977) *Gurli Linders barnbokskritik*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Leche-Löfgren Mia (1930) *Ellen Key. Hennes liv och verk*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur

Lindén Claudia (2001) *Ellen Key som Feminist*. Ellen Key-sällskapets årsskrift 2001

Lindén Claudia (2002) *Om kärlek. Litteratur, sexualitet och politik hos Ellen Key*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium

Nyström Hamilton Louise (1904) *Ellen Key. En lifsbild*. Stockholm: Wahlströms & Widstrands Förlag

Rydström Ada "Minnen från Ellen Keys ungdomstid" Ur: Elgström Anna-Lenah, Sahlbom Naima, Stéenhoff Frida, Wägner Elin (red) *En bok om Ellen Key*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag

Schiller Harald (1932) *Från Sundsholm till Casa Collina*. Stockholm: Wahlströms & Widstrand

Stafseng Ola (2001) "Inn i "Barnets århundrade": Personen og verket" Ur: *Ellen Key 1849-1999 – en minnesbok*. Linköping: Bokförlaget Futurum

Wittrock Ulf (1953) *Ellen Keys väg från kristendom till livstro*. Stockholm: Natur och Kultur

Personlig kommunikation

Föredrag av föreståndarinnan på Strand,
Hedda Jansson, Omberg, oktober 2007